

Zübdetü't-Tevârîh Müellifi Mustafa Sâfi'nin Bir Başka Eseri: *Tercüme-i Celâl ü Cemâl*

Ömer GÖK*

ÖZ

Klasik Türk edebiyatı sahasında mesnevi oldukça rağbet görmüş türler arasında yer alır. Türk edebiyatı tarihine bakıldığında gerek telif gerek tercüme yoluyla birçok mesnevinin kaleme alındığı görülmektedir. Türk ve Fars edebiyatlarının etkileşimine yeni bir örnek sayılabilecek *Tercüme-i Celâl ü Cemâl*, 17. yüzyılın başlarında yapılmış tercüme mesneviler arasında yer almaktadır. Bu eser, yine Mustafa Sâfi'nin bir başka mühim eseri *Zübdetü't-Tevârîh*'ten öğrenildiği kadarıyla Sultan I. Ahmed'in telkini ve teklifi; Hafız Ahmed Paşa'nın aracılığıyla Mustafa Sâfi tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. Mustafa Sâfi, tercümesinin "Sebeb-i Telif" kısmında, eserin Farsçasını Mevlânâ Âsafi'ye isnat etmiştir. Buna karşın Uppsala Üniversitesi'nden temin edilen *Celâl ü Cemâl*'in Farsça asıl metni incelendiğinde, eserin Emîr Emînüddîn Nezlâbâdi adında bir müellife ait olduğu görülmüştür. Bu eserin Şukûfe Kabbâdi tarafından İran'da yayımlanan tenkitli metni de incelenmiş olup bu bilgi teyit edilmiştir. Araştırma ve taramalar neticesinde, Türkiye'de üzerinde herhangi bir çalışmanın yapılmamış olduğu tespit edilmiş ve *Tercüme-i Celâl ü Cemâl*'in tam metni tarafımızca okunmuş olup bu makalede eserin Türk edebiyatı araştırmacılarına tanıtılması amaçlanmıştır. Alegorik bir aşk hikâyesi olan *Tercüme-i Celâl ü Cemâl*, iki kahraman arasındaki vuslat yolculuğunun yanı sıra tasavufi örüntüsüyle de dikkat çekicidir. Eserin Farsça aslında ve tercümesinde şahıs kadrosu, mekân ve olayların akışı tamamıyla uyumludur. Bu yönüyle asıl ve tercüme eser arasında farklılıklardan ziyade benzerliklerden söz edilebilir. Ancak mütercim Mustafa Sâfi'nin eserin kimi kısımlarına, özellikle Sultan I. Ahmed'e methiyeler içeren telif metinler eklediğini belirtmek gerekir. Tercüme metni asıl metinden ayıran en belirgin özelliğin ise mensur ve manzum karışık olarak kaleme alınmış olması gösterilebilir. Bu durumu mütercim yazma nüsha içerisinde dile getirmiş olup mensur kısımların şahın (Sultan I. Ahmed) övgülerini, manzum kısımların Celâl ve Cemâl kıssasını içerdiğini vurgulamıştır. Bu makalede sırasıyla mütercim Mustafa Sâfi'nin hayatı, edebî şahsiyeti ve eserleri hakkında genel bilgiler verilecek, ardından *Tercüme-i Celâl ü Cemâl* şekil ve muhteva özellikleri yönünden ele alınacaktır.

Anahtar sözcükler: Mustafa Sâfi, *Tercüme-i Celâl ü Cemâl*, Emîr Emînüddîn Nezlâbâdi, *Cemâl ü Celâl*, mesnevi.

* Yüksek Kurum Uzmanı, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Bilimsel Çalışmalar Müdürlüğü, Ankara/Türkiye
E-posta: omer.gok@akmb.gov.tr, ORCID: 0000-0003-0474-2928, DOI: 10.32704/erdem.572907
Makale Gönderim Tarihi: 13.11.2018 * Makale Kabul Tarihi: 27.03.2019 * (S. ve Edebiyat Mk.)

ABSTRACT

Another work of Mustafa Sâfi, the author of *Zübdetü't-Tevârih: Tarcama-i Jalal u Jamal*

In the field of classical literature, mathnawi is considered as one of the most prevalent genres. As history of Turkish literature is reviewed, it is seen that there are many original mathnawis and translation of mathnawis from different languages. *Tarcama-i Jalal u Jamal* is one of the translations of mathnawis written in the early 17th century and considered as an example of interaction between Turkish and Persian literatures. It is mentioned in *Zübdetü't-Tevârih*, another important work of Mustafa Sâfi, that *Tarcama-i Jalal u Jamal* was translated to Turkish by the translator with the suggestion and proposal of Sultan I. Ahmed and mediation of Hafız Ahmed Pasha. It is referred by Mustafa Sâfi in Copyright Notice section that Persian version of the work belongs to Mevlânâ Âsafî. However, it is seen in an original manuscript of the work in Persian procured from Uppsala University that the work belongs to Emîr Emînüddîn Nezlâbâdî. It is confirmed by examining the criticized text of the work written and published in Iran by Şukûfe Kabbâdî. As a result of comprehensive examinations and scanning of the literature, it is found that there isn't any study done on the work in Turkey. It is aimed in this study to introduce the complete text of *Tarcama-i Jalal u Jamal* to researchers of Turkish literature. As an allegorical love story, *Tarcama-i Jalal u Jamal* is noteworthy with its mystical pattern as well as the convergence journey of the two characters. The characters, places and events in the translation are fully compatible with the original text. In this respect, it is possible to mention similarities between the original text and its translation rather than differences. However, it should be noted that the translator Mustafa Sâfi added praises to some parts of the work especially for Sultan I. Ahmed. The most distinctive feature distinguishing the text from the original text is the fact that it is written both in prose and verse. This situation is expressed by the translator that the prose parts are written to praise Sultan I. Ahmed, and the verse contains the story of Celâl ve Cemâl. In this article, it will be given consecutively general information about Mustafa Sâfi's life, literary personality and his works, and features of *Tarcama-i Jalal u Jamal* will be examined in terms of form and content.

Keywords: Mustafa Sâfi, *Tarcama-i Jalal u Jamal*, Amir Amîn al-Dîn Nezlâbâdî, *Jalal u Jamal*, mathnawi.

Farklı kültür ve edebiyatların birbirleri ile etkileşiminde tercüme eserlerin büyük pay sahibi olduğu aşikârdır. Türk edebiyatı, tercüme eserler bakımından zengin bir birikime sahiptir. Özellikle Selçuklular ve Osmanlılar döneminde, başta Arapça ve Farsça olmak üzere muhtelif dillerde yazılmış pek çok eserin Türkçeye tercüme edildiği görülmektedir. Bu makalenin konusu olan *Tercüme-i Celâl ü Cemâl* de Farsçadan Türkçeye tercüme edilen eserler arasında yer alır. 15. yüzyılın ilk yarısında Muhammed Nezlâbâdî tarafından Farsça olarak kaleme alınmış olan eser, 17. yüzyılın başlarında Mustafa Sâfi tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. Fars ve Türk edebiyatlarının birbirleriyle olan ilişkisinin somut bir örneği olan bu eser üzerinde inceleme ve değerlendirmelerde bulunmak ehemmiyeti haizdir.

1. Mustafa Sâfi'nin Hayatı

Mustafa Sâfi'nin hayatı hakkında en geniş bilgi, kendi yazmış olduğu *Zübdetü't-Tevârih*'in satırları arasında bulunmaktadır. Yaşadığı yüzyıl ve sonraki yüzyıllarda yazılmış biyografi kaynaklarında ise daha ziyade Nev'izâde Atâyi'nin *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fi Tekmilet-i Şakâ'ik*'inde geçen Sâfi'ye dair bilgilerin tekrar edildiği görülür.¹

Makedonya'nın Kesriye kasabasına bağlı Hurpişte nahiyesinde dünyaya gelen Sâfi'nin doğum tarihi hakkında net bir bilgi yoktur. Sâfi'nin doğduğu bölgede zeamet sahibi bir aileye mensup olduğu ve mutasarrıflıkla iştiğal ettiği şu ifadelerinden anlaşılmaktadır: "...vezâ'if-i cihâd olan ze'âmet ü timârdan hişşedâr olup ol eşnâda Rûmili eyâletinde müteferrikalık ile ze'âmete mutasarrıf idüm. Ol sefer-i zafer-eşerde ve ba'dehu vâki' olan Kanije fethi seferinde bile olup..." (TN, vr.: 81a). Bu ifadeler, Sâfi'nin Kanije seferinde bizzat bulunduğu da işaret etmektedir. Fetihden sonra beldenin en güzel binasının onararak camiye çevrildiğini ve kendisinin orada Cuma hutbesini okuduğunu ise onun şu sözleri ortaya koymaktadır:

"Pes çün kal' a feth olunmak ile Beç serhaddi kurbına varınca olan kılâ' u kura teşhîr olındı. Bir hefte içinde kal' a ihkâm ü ta' mîr ve muhâfaza için kalan 'askere esbâb ü zehâ'ir tevfir olup bir 'imâret-i laîfesi inşâ'-i mihrâb u minber ile câmi' kılınup ikâmet-i şalât-i cum' a olındı ve çün bu fakîr ol gâzâ-yı ekberde hâzır ve mevcûd-i cümle-i maḥâzır idi, edâ'-i cum' a ve kırâ'et-i huḫbeden mâ' adâ ol gün va' z u tezkîr ve hidmet-i du'âyı tevfir müyesser oldı" (TN, vr.: 82a)

¹ Bk. (Süreyya, 1996: 1149-1150; Mehmet Tahir, 1975: 134; Babinger, 1992: 161-162)

Sâfi, Anadolu'ya gelip Bursa ve Gemlik'te hatiplik ve imamlık görevlerinde bulunduktan sonra İstanbul'a gitmiştir. Cerrah Mehmed Paşa tarafından bina ettirilen camide imamlık yaptığı sırada “sesinin güzelliği ile şöhrete ulaş[mıştır]” (Kütükoğlu, 2008: 471). I. Ahmed tarafından ve Hafız Ahmed Paşa vasıtası ile *Celâl ü Cemâl* adlı Farsça eserin Türkçeye tercümesi işinin kendisine verilmesiyle padişah imamlığına getirilmiştir. Sâfi imamlığa getirilişi ile ilgili şu ifadeleri kullanmaktadır: “... bu fakîr-i keşîrî't-takşîr ki târîh-i hicretüñ biñ on yedi senesi ramazân-ı şerîfinüñ evâ'îlinde hîdmet-i imâmete muttaşıl ve muqtedâları olmak şerefine vâşıl olmuşamdur” (TN, vr.: 20a). Hicri 1017 senesinin Ramazan ayı (M.1608 Aralık), Sâfi tarafından tam olarak zikredilmiş olmasına rağmen bazı kaynaklarda onun imamlığa getiriliş tarihinin yanlış olarak zikredildiği görülmektedir.²

Mustafa Sâfi'nin sultan imamlığına getirilmesinden yaklaşık bir yıl sonraya tekabül eden Sultan Ahmed Camii'nin temel atma töreninde kendisine kazaskerlik yolunu açacak bir hadise cereyan eder. *Zübdetü't-Tevârîh*'te “men-kıbe” olarak anlatılan bu hadisenin bir vakıa olduğu sonraki gelişmelerden anlaşılmaktadır. Nitekim bugünden sonra kendisine Anadolu kazaskerliği pâyesinin verildiği bilinmektedir. Bahsi geçen hadise şöyledir:

“İttifākāt-ı hasenedendür ki bu fakîr yevm-i tarh-ı esâş ol mecma'-ı azîm içinde olup zihâm-ı nâs hâric-i dâ'ire-i kıyâs olmağla meclis-i ulemâya duhûle ikdâm ve ol izdihâm arasına iktihâm itmeyüp ve yine ol şıñfdan bir iki şahş ile kenâr-ı ihtiyâr idüp bir küşede münzevî ve devâm-ı devlet-i pādşāhî du'âsı ile teveccühde münhanî olup oturur iken ol kaşr-ı âlî ve nişîmen-i hâvi'l-me'âliden nazar-ı kimyâ-êserleri bu dâ'ilerine ta'alluk idüp görürler ki dâ'î-i hâşş-ı bi'l-ihlâsları kenâre-gîr ve şafâ-yı zâmîr ile müteveccih-i dergâh-ı hazret-i alîm-i hâbîr olub ol cemâ'atden mümtâz ve rûy-ı be-dergâh-ı cenâb-ı hazret-i bî-niyâz olmuş oturur. Pes hîdmet-i mürîş-i izzetlerinde kıyâm üzere olan havâşş-ı huddâmuñ ba'zına hitâb idüp alâ vechi't-taccüb buyururlar ki fülân ne hoş ki beyne'l-ulemâ bir mekânda olmayup gayr-ı mu'tâd bir maḥalli maḫâm ve ebnâ'-i cinsinden hâric olup gayr-i münâsib bir yirde kıyâm ihtiyâr itmiş. Anlar daḫı müteşaddî-ı cevâb ve müteveccih-i râh-ı şavâb olup aydurlar ki “Pādşāhum ol dâ'î-i devlet ve ol râcî-i beḫâ-i salṭanatuñuzuñ menâşib-ı ulemâdan bir manşıbı ve ol tã'ifenüñ i'tibârâtından bir mu'teber naşibi olmayup ecdâd-ı büzürgvâr huşûşan cedd-i tâcdârûñuz Sulṭân Murâd Hân eskenehu'llâhu fî ferâdîsî'l-cinân hazretlerinüñ imâmları olduğı gibi

² İmamlığa getiriliş tarihini, Franz Babinger (1992: 162) ve Mehmed Süreyya (1996: 1149) H.1015 yılı olarak zikrederler.

ol du' âcuñuzuñ menâşib-ı ' ilmiyyeden bir pāyesi ve anlar gibi bunūñ dañı bir vāyesi olmaduğı için bu mecma' da küşe-nişin ve çeşm-ber-âsmān u ser-ber-zemān olmuşdur. Eger şāh-ı devrān ve sulţān-ı zemīn ü zamān ĥazretinūñ iltifāt ü nazarı ve himmet-i bülend-i sa' ādet-eşeri olursa ol dañı bu mañūle mecālisde şadr-nişin ve mañāmāt-ı ' āliyyede mekīn olur." Çün pādşāh-ı ĥurşid-külāh bu kelāmı gūş ve bu ma' nāyı niyūş itdi gül gibi güldi ve gönçe gibi açıldı. Ba' dehu ĥasem idüp "Va'llāhi ben dañı aña bir manşib-ı ' āli pāyesin vireyin" diyü va' d buyurdı." (TN, vr.: 36a-36b).

Burada nakledilen menkıbe gibi daha birçok menkıbe *Zübdetü't-Tevârih*'in satırları arasında mevcuttur. Bu menkıbeler Sâfi ile Sultan Ahmed arasındaki ünsiyeti göstermesi bakımından önemlidir. *Tercüme-i Celâl ü Cemâl* içerisinde yer alan Sultan Ahmed'e ithafen yazılmış methiyeler de ikili arasındaki yakın ilişkinin bir başka göstergesidir.

Mustafa Sâfi'nin tasavvufa olan meylini, şiirlerinde ve tasavvuf erbabına ilişkin sarf ettiği sözlerde görmekle beraber, onun "nakşibendiyye meşayih"nden feyz aldığı Atâyî'den öğrenilmektedir.³ Arapça ve Farsçadan tercüme ettiği eserlerle ne kadar velut bir ilim erbabı olduğu anlaşılan ve sultana olan yakınlığı dolayısıyla kaydettiği tarihi bilgiler gayetle muteber olan Mustafa b. İbrahim 1025 Zilhicce'sinde (Aralık 1616) vefat etmiştir.

2. Mustafa Sâfi'nin İlmî ve Edebî Şahsiyeti

Mustafa Sâfi, *Zübdetü't-Tevârih* adlı eseri dolayısıyla daha çok tarihçi kimliğiyle tanınır. Ancak onun gerek bu eserde gerekse diğer eserlerinde kullandığı sanatlı dil, onun edebî yönünün ihmal edilmemesi gerektiğini ortaya koyar. Orhan Şaik Gökyay onun nesri için şu ifadeyi kullanır: "Çağının seci'lere dayanan nesrine, çağdaşı olan yazarların üslûbuna bakınca, [Sâfi] çok daha hâkimdir" (Gökyay, 1984: 66). Öte yandan tarih kitabının birçok yerinde olayları manzum olarak ele alması ve *Tercüme-i Celâl ü Cemâl*'de nazım olarak ele alınan telif kısımlar, onun nazım ve şiirde istidadı olduğunu göstergesidir denebilir. Her ne kadar şuara tezkirelerinde Mustafa Sâfi'nin ismine rastlanılamasa da Sâfi mahlasıyla şiirler kaleme aldığı Atâyî'den öğrenilmektedir.

Atâyî, Sâfi'nin ilim ve hünerde ne denli marifet sahibi olduğunu şu sözlerle ortaya koyar: "Merĥūm-ı merĥūm āşinā-yı lücec-i ' ulūm, her fenle serūkārı, miyāne inşā ve sâdece eş'ārı var idi" (2017: 1503). Bu ifadelerde Atâyî'nin, Sâfi'nin şiirini sade, nesrini vasat bulduđu görülmektedir. Yukarıdaki ifa-

³ Bilgi için bk. (Atâyî, 2017: 1502).

delerin devamında telifatına ilişkin şu sözler de dikkat çekicidir: “Sultān Aḥmed Ḥān ḥazretlerinin nām-ı hümayūnlarına ḳaṣā'id-i ṭurfe-nikātı ve tevārīḥ ü mevā' ize müte'allik müzehheb ü mecdül te'lifātı vardur” (Atâyî, 2017: 1503). Buradaki ifadeler, Sâfi'nin telif ettiği eserlerde sağlam ve süslü bir yapının hâkim olduğuna işaret eder.

Sâfi'yi “mesleği ve yetişme tarzı itibariyle pek müteşerri” bulan Kütükoğlu, onun “hâdiselerin illetini dâimâ ilâhî hikmete bağlamış; sık sık âyet ve hadîslerle ihticâc etmiş” olduğunu söylemektedir. Bu noktada onun tarihi olayları aktarımında eleştirel tutumdan yer yer taviz verdiği öne sürülebilir. Fakat bu ifade onun tarihi olayları yanlış aktardığı manasına gelmez. Sadece yorumlarında hikmeti merkeze aldığı söylenilebilir.

Mustafa Sâfi'nin, *Zübdetü't-Tevâriḥ*'in nazım kısımlarında Sâfi⁴, *Tercüme-i Celâl ü Cemâl* de ise Şeyh Mustafa mahlasını kullandığı görülmektedir.

“Ġarīb ü müstemendiñ pā-şikeste Şâfi-i dâ'î
Rikābuñda sürünsün şâyed ola bir nazar peydâ” (Çuhadar, 2003b: 163).

“Bende-i dâ'î-i ḥaliş bir faḳîrüñdür şehâ
İltifātüñ kesme her dem Şâfi-i bî-çâreden” (Çuhadar, 2003a: 135).

“Di ki dâ'î-i devletüñ be-devām
Ki aña Şeyh **Muṣṭafâdur** nām
Niçe demdür ki şubḥ u şām müdām
Terceme ḥidmetinde itdi kıyām” (TN, vr.: 215a).

Mustafa Sâfi'nin müstakil bir divanı mevcut olmasa da bir divan tertip edecek kadar manzumesi olduğu söylenebilir. Özellikle *Zübdetü't-Tevâriḥ*'in birinci cildinde çok sayıda manzume bulunmaktadır. Yine *Tercüme-i Celâl ü Cemâl*'de yer alan telif methiyeler incelendiğinde onun şiir ve nazımdaki kabiliyeti daha sıhhatli yorumlanabilir.

3. Mustafa Sâfi'nin Eserleri

Kaynaklardan tespit edilebildiği kadarıyla Mustafa Sâfi'ye ait olan eserler şöyle sıralanabilir. *Zübdetü't-Tevâriḥ*, *Tercüme-i Celâl ü Cemâl*, *Vesiletü'l-Vüsûl*

⁴ Türk edebiyatında yazılmış olan şair tezkireleri incelendiğinde Sâfi mahlaslı birçok şairle karşılaşmak mümkündür. Ancak bizim ele aldığımız Mustafa Sâfi'ye dair, tezkirelerde herhangi bir malumata rastlanmamıştır.

*ilâ Mahabbeti'r-Resûl, Kitâbü'l-İsti'âb fi Ma'rifeti'l-Ashâb Tercümesi, Mir'atü's-Safâ fi Hilyeti'n-Nebiyi'l-Mustafâ.*⁵ Bunlardan başka çeşitli kaynaklarda Sâfi'ye izafe edilen birkaç eser daha vardır. Bu eserler⁶ toplu olarak İnal'in "Mustafa Sâfi ve Vesiletü'l-Vusul ilâ Muhabbeti'r-Resul" adlı çalışmasında ele alınmış ve tek tek Mustafa Sâfi'ye ait olmadığı ortaya çıkarılmıştır.

Zübdetü't-Tevârih: Mustafa Sâfi'nin en fazla tanınmış eseri olan *Zübdetü't-Tevârih* iki ciltten müteşekkildir. Eserin birinci cildi daha ziyade I. Ahmed'in şahsi hayatına ilişkindir. Onun fizikî ve ahlakî özellikleri, merakları, vasıf ve meziyetleri, tebdil-i kıyafet yaptığı geziler gibi özel hayatına dair bilgiler birinci cildin özünü oluşturur. Olaylara ilişkin yer yer manzumeler kaleme alan, menkıbelerle eserine başka bir hüviyet kazandıran Sâfi, I. Ahmed öncesi padişahlar hakkında da özet bilgiler vermiştir. Eserin ikinci cildinde I. Ahmed'in cülusundan sonra meydana gelen olayların kronolojik olarak ele alındığı görülür. Bu olayların bazılarını bizzat şahit olmasının yanı sıra ilk ağızdan bilgilere ulaşması nedeniyle Sâfi'nin verdiği bilgiler önem taşır.

Sâfi eserin ikinci cildinin sonundaki ifadelerinden anlaşılacağı üzere üçüncü cildi yazmayı da murat etmiştir ancak bu mümkün olmamıştır: "Ve li'llâhi'l-hamd işbu kitâb-ı merzıyyü'l-hi'tâbdan mücelled-i şânî dahı bu maħalde tamâm olup min-ba'd vâki' olacaķ veķâyi' tahririne in-şâa'l-lâhu te'âlâ 'ömr-i bâkî olursa bi-'avnihî te'âlâ ve hüsni tevfiķihî erba' ve 'işrîn ve elf (1024/1615) târiķi ibtidâsından şürü' olınacaķdur. Va'llâhu hüve'l-muvaffaķı ve'l-mürşid" (TN, vr.: 158a). Padişahın imamı olması dolayısıyla onun en yakınlarından biri olan Sâfi'nin özellikle Sultan Ahmed devri ile ilgili verdiği bilgiler, tarih araştırmaları açısından önemli bir yer tutar.

Vesiletü'l-Vusul ilâ Mahabbeti'r-Resûl: Bir siyer kitabı olan bu eser, mukaddime, on dört fasıl ve bir hatimeden meydana gelmektedir. İlk yedi faslı şemalle ilgili olan eserde "[...] bu fasıllar hem çok kısadır hem de müellifin ifadesiyle mehabetü'n-nebi konusuyula irtibatları oranında esere dâhil edilmiştir" (İnal, 1993: 24). Eserin geriye kalan yedi faslı ise "mehabetü'n-nebi" konusunu içerir. Müellif, son yedi faslı daha detaylı tutmuş olmakla birlikte Kadı İyaz'ın *Şifa'sından* da sıkça istifade etmiştir. İnal bu durumla ilgili şunları nakleder:

"Buradan hareketle esere telif değil tercüme demek mümkün gibi gözükmekteyse de müellifin *Şifa'dan* nakillerde bulunurken bazı ilavelerde bulunması,

⁵ Bu eserin varlığını *Vesiletü'l-Vusul'dan* naklen İnal'den öğreniyoruz. Bilgi için bk. (İnal, 1993: 18).

⁶ Söz konusu eserler şunlardır: "1. Molla Câmî'nin *Risaletü'l-Arûz* adlı eserinin şerhi. 2. *Zübdetü'l-emsal li vuku'ihâ umdete'l-akval*. 3. *Mir'atü't-Tevârih*." Daha detaylı bilgi için bk. (İnal, 1993: 21-22).

rivayetleri *Şifâ*'dan değil de sanki asıl kaynaklardan naklettiği intibainı veren üslubu ve özellikle on üçüncü bölümde bidatlerden bahsederken yaşadığı toplumdan çarpıcı örneklerle konuyu zenginleştirilmesi eserin sırf bir tercüme olmadığını belki klasik geleneğimizdeki derleme türünün bir türü olduğunu göstermektedir” (İnal: 1993: 25).

Kitâbü'l-İstî'âb fi Ma'rifeti'l-Ashâb Tercümesi: Eser, İbn Abdubberr el-Kurtubî'nin 3500 sahabînin biyografisini içeren aynı adlı eserinin tercümesi maksadıyla yazılmaya başlanmış ancak nihayete erdirilememiştir. “Ha” harfine kadar tercüme edilen eser daha sonra Taşköprüzade Kemaleddin Mehmed tarafından devam ettirilmek istense de Sultan I. Ahmed'in vefatı tercümenin tekrar akamete uğramasına sebep olmuştur. Mustafa Sâfi bu kitabın bir tercüme olduğunu açık bir şekilde ifade etmiştir: “İşbu kitâb-ı ‘azîzü'l-hiţâb evâ’ ilinde mezkûr olduğu üzere terceme olunduğundan sonra [...]” (Nuruosmaniye Ktb. Nr.723-vr.2b).

Mir'atüs-Safâ fi Hilyeti'n-Nebiyi'l-Mustafâ: Bu eserin varlığından ilk kez İnal bahsetmiştir ancak mevcut bir nüshası bulunamamıştır.⁷ *Vesiletü'l-Vusul*'da bu eserle ilgili şöyle bir bölüm geçmektedir: “...bu fakîr bu cümle-i kütüb-i mu'teberden cem' ve lisân-ı Türkî ile tefsîr idüp ve bundan akdem *Mir'atüs-Safâ fi Hilyeti'n-Nebiyi'l-Mustafâ* nâm bir risâle metâvîsinde derc idüp isneteyn ve işrîn ve elf târihinde vâki' olan îd-i udhâda pâ-yi taht-i Edirne'de manzar-i âli-i pâdişâhiye ref etmişdir” (İnal, 1993: 39).

4. Mustafa Sâfi'nin *Tercüme-i Celâl ü Cemâl*'i:

Türk edebiyatı tarihine bakıldığında, özellikle Osmanlı döneminde, tercüme metinlerin önemli bir yer tuttuğu görülür. Bunlar içerisinde de tercüme mesnevilerin yeri az değildir.⁸ Mustafa Sâfi'nin *Tercüme-i Celâl ü Cemâl*'i de bunlardan biridir. Sâfi'nin tercümesine kaynak tuttuğu eser Muhammed Nezlâbâdî tarafından kaleme alınan *Mesnevî-i Cemâl ü Celâl*'dir. Türk edebiyatında bazı mesnevilerin birden fazla tercümesi görülmesine karşın söz konusu mesnevinin sadece Mustafa Sâfi tarafından tercümesinin yapıldığı görülmektedir.

Tercüme-i Celâl ü Cemâl, remizlerle bezeli temsîlî bir aşk mesnevisi olarak nitelenebilir. Hakikat yolculuğuna çıkan bir kimsenin başta nefsi olmak üzere karşısına çıkan zorluklarla mücadelesi, Celâl ve Cemâl'in etrafında kurgulanan bir hikâye ile okuyucuya aktarılıyor. Kitabın müterciminin ese-

⁷ Bilgi için bk. (İnal, 1993: 18).

⁸ Bu konuda kapsamlı bilgi için bk. (Yazar, 2011: 263-482; Sucu, 2006; Sak, 2012).

rin “Hâtîme” kısmına derç ettiği bilgiler eserin içeriğine ilişkin ipuçları sunmaktadır: “Bu kitâb-ı nefis aşl-ı vaz‘ında nazmla hikmet üzere te’sîs olup zâhiri egerçi kışşa-i ‘aşk-ı mecâz ve hikâyet-i Celâl ü Cemâl ser-firâzdir. Lâkin fi’l-haқиқа ser-be-ser me‘ânî-i râz ve muṭlaқâ ḥaқâ’iқ-i sülük-ı râh-ı ḥazret-i bî-niyâzdir” (TN, vr.: 224b). Bu bilgilerden, eserin gizli manalarla dolu mecazî bir aşk hikâyesini ele aldığı anlaşılmaktadır. Başkahraman olan Celâl’in hakikat yolundaki yolculuğu ibret dolu hikâyelerle aktarılmıştır.

Bekir Kütükoğlu’nun “[...] mecazî bir aşk hikâyesi tarzında hikmet ve nasîhati muhtevisi” olarak nitelediği *Celâl ü Cemâl* manzum ve mensur karışık olarak tercüme edilmiştir. Sâfi yazma nüshada görüldüğü üzere, aslı manzum olan metni öncelikle mensur olarak Türkçeye tercüme etmiş, ardından belli kısımları manzum bir şekilde yeniden ele almıştır. Mustafa Sâfi, *Cemâl ü Celâl*’in tercümesi işine girişini “Sebeb-i Telif” kısmında şöyle açıklar:

“Pes be-ḥasbe’l-‘âde ḥuzûr-ı ‘âliyy-i bâ-sa‘âdelerine bir gün kütüb-i ma‘hüdeden bir nice kitâb-ı müsteṭâb gelüp manzûr-ı nazâr-ı iksîr-eşerleri olduğda içlerinde *Kitâb-ı Celâl ü Cemâl* nâm nüshâ ki anı Semerkand ḥânı olan Mirzâ Şâhrûḥ zamânında melikü’ş-şu‘arâ ve re’isü’l-bulegâ olan Mevlânâ Âşafî nazm-ı belîğ ü lafz-ı faşîḥ ile te’lif ve nikât-ı ‘acîbe vü hikâyât-ı ḡarîbe ile tarşif eylemişdür. Manzûr-ı nazâr-ı sa‘âdet-eşerleri olıcaḡ her çend ki kitâb-ı mezkûr ḥadd-i zâtında bir kitâb-ı laṭîf olup nice kışşa-i mu‘teber ü naşîḥat-ı pür-‘iber mutazammın olmaḡla meclis-i ‘âliyy-i pâdşâhiye lâyıḡ ve içinde mûnderic olan ma‘ânî ṭab‘-ı şerîflerine muvâfiḡ vâқи‘ olur. Velâkin kitâb-ı mesfûr lisân-ı Fârsîde nazm olunmuş olup ma‘nâsınıñ sühûlet ile fehmi lisân-ı mezbûrda mâhir olanlara maḡşûş olup fâ’idesi ‘âmm olmamaḡın aḡzi teysîr ve fehmi teshîl olunmaḡ için Türkî dil ile terceme olup zevâ’idi ṭarḡ-ı vâşıl-ı maḡşûd olan kışşa ki andan maṭlûb olan maḡzâ ḡişşedür” (TN, vr.:160a).

Sâfi, *Kitâb-ı Celâl ü Cemâl*’i belagatli ve fesahatli olarak tavsif ettikten sonra içerisinde ilginç hikâye ve nükteler bulunduğunu; bu eserin daha fazla kişiye hitap etmesi ve daha kolay anlaşılır olması için Türkçeye tercüme ettiğini söyler. Sâfi bu ifadeleri kullandıktan hemen sonra bu işin aracılar vasıtasıyla kendisine verildiğini belirtir. Bu araçların kim olduğuna ilişkin “Sebeb-i Telif” kısmında detaylı bir bilgiye rastlanılamasa da Mustafa Sâfi, *Celâl ü Cemâl* adlı eserin tercümesi işinin, Hafız Ahmed Paşa aracılığıyla, padişah tarafından kendisine verildiğini *Zübdetü't-Tevârih*’te açık bir şekilde ifade eder.⁹

⁹ Bk. (Çuhadar, 2003b: 114).

4.1. *Tercüme-i Celâl ü Cemâl*'in Nüshaları

Tercüme-i Celâl ü Cemâl'in Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi (Yz. TSMK R.1304)¹⁰, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi-Nadir Eserler Koleksiyonu (Yz. NECTY02957), Süleymaniye Kütüphanesi-Hamidiye Bölümü (Yz. 1068), Süleymaniye Kütüphanesi-İzmir Bölümü (Yz. 000583), Türk Dil Kurumu Kütüphanesi-El Yazması ve Nadir Eserler Bölümü (Yz. A 501) ve Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi (Yz. 000280)'nden temin edilmiş altı farklı nüshası mevcuttur. Bunlar arasında Konya'da bulunan nüsha eksiktir. Bu nüshanın sadece altı varaklık kısmının muhafaza edilebildiği görülmüştür. Yukarıda zikredilen nüshalardan Topkapı Sarayı Müzesi'nden temin edilen nüshanın "müellif hattı" olması kuvvetli ihtimaldir. Eserin üzerinde karalamaların bulunması, bazı yerlerde sonradan doldurulmak üzere boşluklar bırakılmış olması, sıkça düzeltmeyle karşılaşılması bu ihtimali kuvvetlendiren etkenlerin başında gelir. Asıl ve en önemli etken ise eldeki nüshalardan en muteber ve sahih olanının Topkapı nüshası olmasıdır. Diğer nüshalar incelendiğinde görülen yanlışlıkların çoğu ortak olmakla birlikte, muhtemelen bu nüshalar birbirinden istinsah edilmiştir. *Zübdetü't-Tevârih* ile birlikte aynı mecmua içinde bulunan Topkapı nüshasının müellif hattı olmasına ilişkin Gökyay şu ifadeleri kullanır: "*Zübdetü't-tevârih*'in müellif nüshası elimizdedir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan 1304 numarada kayıtlı bulunan yazmanın Sâfi'nin elinden çıktığı, üzerindeki düzeltmelerden, çıkarmalardan, ilâvelerden bellidir. Bu, eserin ilk müsveddesidir" (Gökyay, 1984: 66).

Müellif hattı olduğunu düşündüğümüz Topkapı nüshası yukarıda da bahsedildiği üzere bir mecmuanın "159a-225b" varak numaraları arasında bulunmaktadır. Orijinal varak numarası olmayıp numaraların sonradan elle verildiği görülmektedir. Talik yazı çeşidiyle kaleme alınmış olan eserin satır sayısında bir tutarlılık yoktur. Bazı sayfalarda 32 bazı sayfalarda 36 gibi farklı satır sayılarının görülmesi bu açıdan özensiz olduğunun işaretidir. Mürekkep olarak metnin tümüne yakınında siyah renk tercih edilmişken bazı başlıklarda ve birkaç düzeltmede kırmızı renk kullanılmıştır.

4.2. Asıl Metnin Müellifi Meselesi

Celâl ü Cemâl Tercümesi ile ilgili en mühim meselelerden biri de asıl metnin müellifinin kim olduğudur. Nüshalar incelendiğinde, Farsça metnin müellifinin altı nüshada da Mevlânâ Âsafî olarak zikredildiği görülmektedir. Esas

¹⁰ Topkapı Sarayı Kütüphanesi nüshası kaynak gösteriminde TN ile gösterilecektir.

metin¹¹ ele alındığında şu beyitlerde geçen Âsaf isminden dolayı böyle bir yanlış anlaşılmanın ortaya çıktığı anlaşılıyor:

اصل از بیهق خراسانم بنده ی آصف سخندانم
هستم از صدق بنده ی آصف گرچه ز جدّ و باب شرف
جملگی پادشاه و میر و وزیر جدّ من تا به آدمست امیر
جای من خاق پاک نزل آباد بیهقم سیزوار دین آباد
لقب و شهرتم بگو تو چنین نام نیکو محمدم به یقین
سینه از راز معرفت آگاه پیرو سنت رسول الله

(Uppsala, 109b)

Bu beyitlerden ötürü eserin müellifinin karıştırılmasını Hasan Zulfikârî de doğruluyor: Özellikle ‘بنده ی آصف سخندانم’ mısraı ve yukarıdaki beyitler, katalogcunun mesneviyi Câmî ile çağdaş olan Âsafî adında birine nispet etmesine sebep olmuştur” (Zulfikârî, H.1385: 103). Bu ifadeler Farsça kaynaklarda eserin müellifinin Mevlânâ Âsafî olarak zikredildiğini göstermektedir. *Celâl ü Cemâl*’in Farsça tenkitli metnini hazırlayan Şukûfe Kabbâdî de çalışmasının girişinde “Hüviyet-i Şâir” başlığı kısmında müellif meselesine değinmiş ve o da Zulfikârî’yi destekler nitelikte ifadeler kullanmıştır. Kabbâdî, “Âsaf’ın mesnevi şairine yardımda bulunan bir vezir” olduğundan; “mesnevi şairinin de onu sadece övdüğünden ve kendisine dua ettiğinden” bahseder (Kabbâdî, 1382: 12).

Mesnevinin birkaç yerinde daha Âsaf isminin zikredildiği görülmektedir ancak bunun nedeni, o dönem vezirler için “âsaf” sıfatının kullanılması ve beyitlerden de anlaşılacağı üzere eserin de bir vezire sunulması olabilir. Fakat yukarıdaki dizelerde bazı bilgilerden hareketle müellifin künyesinin Muhammed Emîr Nezlâbâdî olduğu ortaya çıkıyor. *Devletşah Tezkiresi*’nde yer alan “Emîr Emînü’l-dîn Nezlâbâdî” biyografisi incelendiğinde bu bilgiler teyit edilmiştir: “Çeşit çeşit faziletlere ve seyyid olmak şerefine sahipti. Nezlâbâd, Beyhak mülhakatındandır. Emîr Emînü’l-din zarif ve hoş tabiatlı bir adam idi. Kâtibi ve Hâce Şihâb ile şairlik müsabakasında bulunurdu” (Devletşah, 1977: 524). Yukarıdaki beyitlerde yer alan şairin hangi coğrafyada yaşadığını gösteren bilgiler, *Devletşah Tezkiresi*’ndeki bilgilerle uyusmaktadır. Biyog-

¹¹ Uppsala Üniversitesi’nde bulunan Farsça asıl nüsha, 110 varaktan müteşekkil olup 19,5x30,5-12,5x19,5 ebatlarına sahiptir. Talik hatla yazılmış olan nüshanın bazı kısımlarında silinmeler ve yıpranmalar mevcuttur. Bu nüshayı muteber kılan hususlardan bir tanesi de içerisinde bulunan çok sayıda minyatürdür.

rafinin devamındaki şu bilgiler de Nezlâbâdî hakkında bize önemli ipuçları verir: “Emînü’l-din mesnevi söylemekte de çok mahirdi. Misbahu’l-kulub adını verdiği Şem’ u Pervane, Silvetü’t-talibin diye adlandırdığı Dâstan-ı Akl u Aşk, Kıssa-ı Fetih ü Fütuh gibi mesnevi tarzında eserler yazmıştır” (Devletşah, 1977: 525). Bu bilgilere göre Nezlâbâdî mesnevi tarzında hüner sahibi bir şairdir. Yine bu bilgiler, onun bu üç mesneviden daha başka mesneviler yazmış olabileceğini de gösterir. Bütün bu bilgiler yan yana getirildiğinde, Mevlâna Âsafî’ye nazaran Muhammed Nezlâbâdî’nin *Celâl ü Cemâl*’ in asıl müellifi olması daha kuvvetli temellere dayanmaktadır.

4.3. *Tercüme-i Celâl ü Cemâl*’in Özeti

Şehr-i Ferd isminde bir ülke ve onun başında Lehrâs Şah isminde bir padişah vardır. Lehrâs Şah’ın uzun bir müddet çocuğu olmaz. Bir gün rüyasında bir goncayı kokladığını görür ve bu rüyasını vezirleriyle paylaşır. Vezirleri bu rüyanın şahın bir çocuk sahibi olacağına işaret ettiğini söylerler. Dedikleri çıkar ve şah bir evlat sahibi olur. Doğan erkek çocuğuna Şah Celâl adını verirler. Şah Celâl ilim ve hünerle kendini donatır ve marifet sahibi bir şehzâde olur. Lehrâs Şah bir gün vezirlerinden oğluna birer öğüt vermelerini ister ve her biri sahip oldukları beş kasırda beş gün sırasıyla şehzâdeyi ağırlar ve öğütlerini aktarır. Her biri farklı meziyetlere sahip bu vezirlerin öğütlerini layıkıyla idrak eden şehzâde için babası bir kasr inşa edilmesini salık verir. Kasr-ı Cihan-nümâ ismini taşıyacak olan bu kasr yapılır ve Şah Celâl maiyetiyle beraber burada yaşamaya başlar.

Kulle-i Kaf’da hüküm süren periler şahı Cemâl, Kasr-ı Cihan-nümâ’nın yapılmasından haberdar olunca, kasrı görmek için gelir ve Şah Celâl’in suretini görüp ona âşık olur. Sonrasında onu kendine meftun etmek için kasrın bir duvarına kendi tasvirini işleyip şehzâdenin parmağındaki yüzüğe kendi adını yazar. Şah Celâl’in bu tasviri ve yüzüğündeki ismi görmesiyle Cemâl’in arzusu gerçekleşir. Şehzâde babasından icazet alarak çileli ve meşakkatli bir yolculuğa başlar. Bu yolculukta Lehrâs Şah’ın ordusundan bir kısmı ile vezirlerden Dindâr’ın oğlu İhtiyar Şah Celâl refakat eder. Bir gün av için etrafındaki yerlerden bir hayli uzaklaşan şehzâdeye bir tûtî görünür ve onunla sohbet eder. Bu sohbette şehzâdenin halinden haberdar olan tûtî, Celâl’e maksudunun hâsıl olabilmesi için Kûh-ı Kaf yolunu tutması ve türlü engelleri geçmesi gerektiğini söyler. Aslında burada tûtî suretinde görünen Cemâl’in kendisidir. Tûtî’nin dediği gibi yolculuk boyunca Şah Celâl’in başından türlü türlü olaylar geçer. Ancak bu belalardan her defasında ya cesaretiyle ya da Cemâl himmetiyle kurtulur.

Şehzâdenin karşısına çıkan ilk engel Gazeng isimli bir zengî devdir. Bir kale sahibi Gazeng, sekiz bin tane insan yiyen zengîyi himaye eder. Hikâyenin bu kısmında Celâl'in yardımına Feylesof-ı Ayyâr yetişir. "Sür'at-i seyride bir kebüter-i tayyâr ve şiddet-i hareketde nazîr-i bād-ı bahâr" diye tavsif edilen Feylesof-ı Ayyâr bu noktadan mesnevinin sonuna kadar Şah Celâl'in yanında olacaktır. Gazeng'in kalesini seyre çıkan Feylesof, tam malumat sahibi olamayınca Şah Celâl'e mahcup olacağı kaygısıyla ağlayarak dua etmeye başlar. Duası kabul olunan Feylesof'a yine Cemâl yardım eder. Bu kez yaşlı bir kimse olarak görünen Cemâl-perî devlerin ve kalenin tafsilatını Feylesof'a verir ve o da bu haberi Şah Celâl'e iletir. Sonrasında Şah Celâl ve ordusu kaleyi zapt edip Gazeng ve zengîlerin çoğunu öldürürler. Ancak Gazeng'in kalesinde efsunlu bir kuş vardır ve saçtığı ateşle şehzâde ve beraberindekilere aman vermemektedir. Şehzâde tam bu durumdan yakınırken Cemâl-perî yine başka bir surete bürünüp gelir ve o kuşu da bertaraf eder. Bu kuşun ölümlerini çıkardığı gürültü ile ayaklanan diğer zengîler de şehzâde ve askerlerince öldürülürler ve kale tamamıyla ele geçirilmiş olur.

Şah Celâl Gazeng'i öldürüp kalesini fethettikten sonra İhtiyar ve Feylesof ile beraber beyaban yoluna düşer. Bir müddet ilerledikten sonra Şehr-i Sefid isminde bir yere varırlar. İnsanın yaşamadığı ancak eşya ve nebatatın dile geldiği bu şehirde Şah Celâl'e karşı gelen suretler onu bir saraya götürürler. Bu sarayın dört köşesinde dört yüksek kubbe vardır ve bu kubbelerin her birinde birer levha asılıdır. Şah Celâl nasihat dolu ilk iki levhayı okur ve üçüncü levhaya gelince Şehr-i Sefid hakkında malumat sahibi olur. Üçüncü levhada yazılanlardan, Şehr-i Sefid'in devlerin bir sihri olduğunu öğrenir ve başına gelecekleri bekler. Bu levhada ismi geçen devler şunlardır: Şemtûn, Meşhâşid ve Hatûm. Şah Celâl o günün akşamı vezir ile oturup konuşurken bu üç dev kendilerini gösterir ve şehirdeki bütün suretler onlara saygı ile secde ederler. Bu üç dev bu şehrin sahibi ve Cemâl-perî'nin âşığı olduklarını söylerler. Şah Celâl ve iki arkadaşı bu devler tarafından esir edilip Şehr-i Sefid'in ortasında bir kuyuda hapsedilirler. Şah Celâl ve iki arkadaşı kuyuda iken Cemâl-perî'nin diyarından Hunnâl isminde bir peri bir şekilde kuyuya inmeyi becerir ve onlara su ve yiyecek yardımında bulunur. Celâl bu kuyuda kalmaktan ziyade Cemâl'e ulaşamamasından ötürü derin bir ızdıraba düşer ve sürekli dua ile meşgul olur. Nihayet onun bu duaları karşılık bulur ve Cemâl bu durumdan haberdar olur. Cemâl, Celâl'in bu beladan kurtulması için vesile olacak duayı içeren bir mektup kaleme alır ve ona ulaştırır. Bu mektubun Cemâl'in elinden çıktığını anlayan şehzâde duayı tarif edildiği gibi dört gün okur ve kuyudan ve o üç devden kurtulur. Şah Celâl ve iki arkadaşı kuyudan kurtulduktan sonra sanki hiç tuzağa düşmemiş gibi kendi-

lerini bir vadide bulurlar. Durumun mahiyetini kavrayan Celâl, bu hadiseyi, dünyanın gaflette olanlar için bir sihirden ibaret olduğu şeklinde yorumlar.

Bu hadiseden sonra Şah Celâl, Feylesof ve İhtiyar ile birlikte on gün yol gider. On günün sonunda uzaktan bir murg-zar görürler. Güzellikleri ve güzelleriyle göz kamaştıran bu mahalli, Şehr-i Sefid gibi hayal ve suretlerden müteşekkil olarak yorumlarlar. Ancak içlerinden bir peri gelip durumun böyle olmadığını, kendilerinin Cemâl'in akrabası olan Sehî-kad'in bendeleri olduğunu ve herhangi bir şüphe duymamaları gerektiğini söyler. Ardından Sehî-kad'in Celâl'i misafir etmek istediğini iletirler. Bu davete icabet eden şehzâdeye Sehî-kad Cemâl'in ahvalinden bahseder. Ayrıca şimdiye kadar karşılaştığı belalarda şehzâdeye yardım edenin bizzat Cemâl-perî olduğundan kendisini haberdar eder. Sehî-kad, uzunca bir sohbetin ardından Şah Celâl'e, buldukları mahallin Kûh-ı Kaf'a hâlâ çok uzak ve gideceği yolun dev, nesnas ve tuzaklarla dolu olduğunu telkin eder.

Altı gün boyunca Sehî-kad ile zaman geçiren, maksudu ve mahbubu Cemâl üzerine mülakat eden Celâl yedinci gün tekrar yola revan olur. Cemâl'in aşkıyla yollarda pûyan olan şehzâde yolculuğun bu evresinde muhtelif bitkiler (servi, şimşad, sandal, gülistan, bostan) ve kuşlarla (kumru, tûtî, tavus, hüma, bülbül) karşılaşır. Şehzâde karşılaştığı kuşlarla aşk ve âşıklık bahsi üzerine söyler.

Bu aralıktan sonra Şah Celâl tekrar yola düşer ve Yemene-i Câdü olarak adlandırılan bir belânın hâkim olduğu Kûh-ı Sefid ve Kala-i Siyah olarak tabir edilen bir mekâna erişir. Şah Celâl'i gören Yemene ona âşık olur ve onu elde etmek için çeşitli hilelere başvurur. Nihayetinde başarılı olur ve İhtiyar vezirin tavsiyesiyle Celâl ona teslim olur. Yemene, Celâl'in iki sadık dostunu zincire vurdurup zindana attırır. Bir gece Cemâl, içinde dua ve esma bulunan bir mektubu Celâl'e intikal ettirir ve bu duayı yedi kez tekrar etmesi durumunda İhtiyar ve Feylesof'un zincirden kurtulacağını; Yemene'nin uykuya dalacağını ve bu esnada onun başını alabileceğini bildirir. Bu durum tam böylece gerçekleşir ve Celâl virdi yedi kez okuduktan sonra iki dostu kurtulur, Yemene ise uykuya dalar. Daha sonra Feylesof Yemene'nin başını alır, kanından içer ve Yemene'nin sihirdaki marifeti ona geçer. Yemene'nin ölümünden sonra zindanda bulunan Meşhâşeng, Şemhâs, Tamûc ve Meşânîd isimli dört dev halas bulurlar ve onlar da Şah Celâl'in emrine girerler.

Yemene-i Câdü'nun kalesinden ayrıldıktan sonra bir ay yol giden şehzâde ve arkadaşları Gülzâr-ı Sîm-dîvâr isimli bir yere ulaşırlar. Burada Dil-fürûz isimli bir perî bulunur ve o da tıpkı Yemene gibi Celâl'i görünce âşık olur. Dil-fürûz şehzâdeyi kendisi ile ülfet kurması için meclisine davet eder. Celâl'i

ikna edemediğini gören Dil-fürûz, onu Dil-güdâz adlı kalenin içindeki kuyuya ve beraberindekileri ney cezâresi adlı bir yere hapsedirir. Şah Celâl, bu kuyudan sihirle kendini kuşa çeviren Feylesof marifeti ve Yemene’nin elinden kurtardığı dört devin yardımıyla kurtulur.

Dil-fürûz’un elinden kurtulan Şah Celâl ve arkadaşları bir ay yol gittikten sonra bir gül bahçesine varırlar ve şehzâde burada bulunan bitkilerle (gül-i surh, nergis, lâle, benefşe, sûsen) ve sanem-i zeberced ile hakikî aşk üzerine muhavere bulunur. Bunlardan sanem-i zeberced kendisine sırlı bir âyîne verir. Âyîne ilk olarak Cemâl-perî’nin suretini gören Celâl, sonrasında bu suretin Yemene’ye dönüştüğünü fark eder. Bu durumdan hayran olan Celâl, o sanem dâhil olmak üzere etrafındaki her şeyin hayal olduğunun farkına varır. Celâl âyîneyi ipek kumaşa sarıp yoluna devam eder.

Şâh Celâl bu hâl üzere on gün gittikten sonra sayısız ağaç türü ve meyvenin bulunduğu bir ormana ulaşır. Şehzâde bu ormandaki ağaçların yapraklarını yakından temaşa edince üzerinde şöyle bir uyarı görür: “[...] şad hezâr kimse bu yolda [2]helâk oldu ve cism ü cânı ber-â-ber-i hâk olup bir ferd kaşr-ı Cemâle vâşıl ve halvet-hâne-i vişâle dâhil olmadı” (TN, vr.188b). Şehzâde bu uyarıya rağmen ölümü pahasına bu yola devam edeceğini söyler. Bu manzaradan sonra kendisini Sagâl isimli bir gülyabânî karşılar. Bu ormanda hüküm süren Sagâl’in güllerden oluşan binlerce ordusu vardır. Sagâl sihir ile kendisini Lehrâs Şah’a beş gülü de beş vezire dönüştürüp Celâl’e bir tuzak kurar. Fakat bu hileyi Feylesof aşikâr eder ve Sagâl da dâhil olmak üzere bütün güller öldürülür. Bu esnada Cemâl’den bir mektup gelir ve içinde bu mahalde Dilşâd isminde bir perînin tutuklu olduğu yazar. Cemâl bu perînin kurtarılmasını salık verir ve arzu ettiği gibi Celâl, Dilşâd’ı bulup serbest kalmasını sağlar.

Şehzâde bu vakadan sonra yine yola koyulur ve Makâm-ı Ferruh-baht’a vasıl olur. Dilşâd’ın vâlidesi olan Ferruh-baht, Şah Celâl’i misafir eder ve Kulle-i Kaf yolundaki zorluklardan onu haberdar eder. Bu yoldaki devlerden biri Sagâl’in amca-zâdesi Şemtâl’dir. Şah Celâl ve Feylesof Şemtâl’in bulunduğu kaleye varırlar ve onunla savaşırlar. Celâl, Şemtâl’i de öldürmeyi başarır ve kalenin içine yol bulurlar. Kalenin içi hazine ile doludur ve bunların arasında dört tılsımlı sandık bulunur. Bu sandıkları teker teker açarlar ve sırasıyla birer nalın, hırka, taç ve asa ile karşılaşırlar. Celâl bu eşyaları Dilşâd’a teslim eder ve Dilşâd da bütün bunları Ferruh-baht’a iletmeleri için yüz bin periy görevlendirir. Ardından kendisi de Şemtâl’in ölümünü haber vermek üzere Cemâl-perî’nin huzuruna varır.

Buradan sonra Celâl'in durağı başka bir kuş bahçesi olacaktır. Bu bahçede zebercedden bir günbed ve onun üzerinde kehrübâdan bir mil gözlerine ilişir. Milin üzerinde altından bir kaz bulunur ve ağzından inciler saçır. Bu incileri inceleyen Celâl her birinin üzerinde Cemâl isminin nakışlı olduğunu fark eder. Şah Celâl bütün bunları Cemâl'in bir işareti olarak yorumlar ve varlığından delâlet sunduğunu söyler. Buradan sonra şehzâde yolculuğuna devam eder. Bir zaman sonra biri demirden, biri bakırdan, biri çinkodan ve biri tunçtan meydana gelmiş olan dört parçalı bir dağa tesadüf eder ki her birisinin başında konuşmakta olan insan başı bulunur. Bu dört başın sahibi gövdeleri dağın içerisinde olmakla birlikte devamlı ağlarlar ve dillerinde Cemâl ismi yankı bulur. Celâl sonradan anlar ki bu dört baş dört şehzâdeye ait ve dördü de Cemâl'in aşkından ağlarlar. Celâl bu dağı geçince yaprakları kalkan meyveleri altın şeklinde dört ağaca rast gelir. Bu ağaçların yapraklarında da Cemâl ismini görünce kederi iyice artar. Şehzâde bu ağaçların altında söyleşmekte ol üç kuş (keklik, kaz, hüdhüd) ile karşılaşır. Bunlar, Cemâl tarafından Celâl'in hâlinin nice olduğunu öğrenmek için görevlendirilmiş olan Ferruhbaht, Dilşad ve Sehî-kad'den başkası değildirler.

Şehzâdenin yolu buradan sonra Günbed-i Devvâre isimli bir yere düşer. Durmadan dönen bu günbede yaklaşınca birden kendisini içeride bulur ve burada Dil-rübâ isimli bir kadın görür. Bu kadın altın bir taht üzerinde oturmuştur ve bir elinde şeker bir elinde hançer vardır. Bir anda binlerce oğlan doğuran Dil-rübâ bir taraftan da elindeki hançerle onları öldürür. Bu hâle şahitlik eden Şah Celâl daha fazla dayanamaz ve Cemâl'in ismini okur, akabinde kendini bu günbedin dışında bulur. Şehzâde iki ay yol gittikten sonra bu kez Ravzatü'l-murâd adlı bir kasra erişir. Burada Habîb isimli bir vaiz cinlerden ve perilerden oluşan bir kalabalığa Cemâl yolunda canlarına kıymalarını vaz eder. Ardından binlerce peri ve cin kendilerini helak eder. Bu manzarayı gören Celâl dehşetten bayılır. Şehzâde uyandığında etrafında binlerce cansız bedeni görünce ben de Cemâl aşkından canımdan geçerim der. Bunun akabinde Cemâl arz-ı didar eder ve burada kendisini helak etmesinin helal olmadığını söyler.

Şehzâde, kasırdan sonra zibak deryasına ulaşır. Bu deryanın üzerinden ateşler çıkmakta ve dalgaların çıkardığı kıvılcım gökyüzüne ulaşmaktadır. Celâl bu deryanın içinde binlerce cin ve perinin Cemâl'e ulaşmak arzusuyla telef olduğunu, binlercesinin de derya kenarında feryat ettiğini görür. Bu halden hayran olan Celâl'e Ferruhbaht'ın vesilesiyle Cemâl-perî bir sefine gönderir. Ateşten bir tesir görmeyen bu sefineye binen Şah Celâl ve Feylesof etrafı seyrederek bu deryayı kat ederler. Bu hâl üzere giderken bir sabah şehzâdenin gözüne Kulle-i Kaf görünür. Bir ay derya üzerinde seyrettikten

sonra sefine Kûh-ı Kaf’ın eteğine yanaşır. Cemâl’in kasrının bulunduğu mahal burasıdır ve Celâl bir an evvel onun huzuruna varmak ister. Bu arzuya üç gün yol giderler ve Cemâl’in meskûn olduğu Kûh-ı Yâkût ve Kasr-ı Akik uzaktan görünür.

Cemâl’in bulunduğu kasrın yakınına dek varan Celâl bir noktadan sonra kasr ile bulunduğu yer arasındaki bağlantının kaybolduğunu görür. Bu noktada Feylesof’un yaptığı sihirler de fayda etmez. Celâl’in bunca yolu gelip de kasra erişememesini müşahede eden Ferruh-baht onun bu hâline üzülür ve Cemâl’den ona yardım etmesini diler. Bunun üzerine Cemâl, Ferruh-baht’ı bir tûtî suretinde Celâl’e gönderir. Celâl onun için bir mektup kaleme alır ve tûtî ile gönderir. Visal talep eden bu mektuba karşın Cemâl de bir mektup kaleme alır ve ondan sabırlı olmasını ister. Celâl’in durumuna bir çare arayan Ferruh-baht ve kızı Dilşâd ise Cemâl-perîden en azından onu Hücre-i Tevfik’e koymasını talep ederler. Onların bu dileği kabul görür ve yedi aydır Cezîre-i Hâl’de avare olan şehzâdeyi, Feylesof ile birlikte bu hücreye sevk ederler. Ferruh-baht ve Dilşâd Hücre-i Tevfik’de Şah Celâl için bir eğlence tertip ederler ve bu eğlencede Cemâl birtakım çalgıların (ney, def, ud, rebab) dilinden Celâl ile söyleşir.

Hikâyenin bu kısmında, Cemâl-perî’nin âşıklarından olan Pîr-efken’in annesi Menşûre, Cemâl ve Celâl’in ahvalinden haberdar olur. Sonrasında Cemâl aşkı ile dağlarda gezinen oğluna bir mektup kaleme alır. Bu haberi alan Pîr-efken hemen sihir ve hileyle nam salmış cinnîler şahı Meymûn’dan yardım ister. Meymûn, Celâl’i kaçıarak Pîr-efken’in huzuruna getirir. Önce Celâl’i öldürmeyi düşünen Pîr-efken, Cemâl-perî’nin hışmından korkarak onu Kûh-ı Billûr’da hapsedmeye karar verir. Ertesi gün Celâl’in kaçırılmasından haberdar olan Cemâl-perî hemen bir grup tayin eder ve aramaya koyulmalarını emreder. Bu sırada Celâl’in kaçırılmasına şahitlik eden Mikyâs adlı bir perî ortaya çıkar ve ahvali Dilşâd’a ayan eder. Bunun üzerine Dilşâd, Feylesof ile istişare eder ve Şemtâl’in hazinesinden aldıkları asa, hırka, taç ve başmağı yanına almasını ister. Birlikte Kûh-ı Billûr’a varırlar ve asanın sihiriyle şehzâdenin saklandığı mağaranın kapısını açarlar ve onu oradan kurtarırlar. Hırka ve tacı üzerine giydirdirler ve bu sayede şehzâde diğer mahlûkata görünmez olur. Son olarak ayağına giydirdikleri başmak da onun ateş denizinden zarar görmeden geçmesini sağlar. Şah Celâl bu belâdan da Cemâl’in yardımıyla kurtulmuş olur ve Cezîre-i Hâl’e sağlam bir şekilde geri döner.

Pîr-efken’in bu yaptıklarından ötürü Cemâl bir ordu çıkarır ve onun öldürülmesini emreder. Bu ordu, Pîr-efken’in kasrına varır ve annesi Menşûre de dâhil olmak üzere bütün bendelerini helak eder. Fakat Pîr-efken bir şekilde

kaçmayı başarır ve Cemâl-perî'nin annesi Mihr-ârâ'nın yanına varır. Mihr-ârâ bu sırada Kitmâr adlı bir devin kalesini kuşatmaya almış ve onu zapt etmekle meşguldür. Pîr-efken'den olanları dinler ve onun affı için Cemâl'den ricacı olur. Bunun üzerine Cemâl, annesine Pîr-efken ile birlikte Kasr-ı Akîk'e gelmelerini salık verir. Kasr-ı Akîk'e gelen Pîr-efken, Mihr-ârâ'nın huzurunda Celâl ile cenk meydanına çıkarılır ve burada Şah Celâl galip gelir. Pîr-efken'i de helak eden Celâl, son olarak Kitmâr'ın kalesini fethetmekle görevlendirilir. Feylesof'un yardımıyla bu belayı da def eden Celâl, Mihr-ârâ tarafından taltif edilir.

Mesnevinin son kısmında Cemâl, Celâl'e olan aşkını izhar eder ve annesinin de rızasıyla Celâl ile vuslata erişirler. Celâl ile vuslatı gerçekleşen Cemâl, hikâyenin başından sonuna dek şehzâdenin başından geçenlerde kendi dahlinin olduğunu itiraf eder. Celâl de başına gelen her türlü belâdan Cemâl'in inayetiyle kurtulduğunu ifade eder. Bundan sonra bir yıl Cemâl ile Celâl birlikte milket-i Kaf'a hükmederler.

Günler böyle Cemâl ile işrette, İhtiyar ve Feylesof ile muhabbette geçerken bir gün Feylesof, Celâl'e babası Şah Lehrâs ve şehir-i Ferd-i anımsatır. Bunları duyan Celâl, bu konuda hükmün Cemâl'de olduğunu ve ona danışacağını söyler. Cemâl, Celâl'in bu meramından haberdar olduğu vakit arzusunu hemen yerine getirir ve Şehr-i Ferd yolculuğu için büyük bir ordu hazırlatır. Sonrasında milket-i Kaf'ın idaresini Mihr-ârâ'ya bırakıp hep birlikte yola koyulurlar.

Şah Celâl ve Cemâl-perî altı gün yol gittikten sonra Kûh-ı İrfân adlı bir dağa erişirler ve burada konaklamaya karar verirler. Burada Şah Celâl ve Feylesof gezinti yapmak için konak yerinden uzaklaşırlar. Bir müddet gittikten sonra bir mağaraya tesadüf ederler. İlk önce Feylesof içeri girer ve içeride Dîn-perver adlı bir bilge ile karşılaşır. Kısa bir sohbetten sonra onun pîr-i hakîm bir kimse olduğunu anlayan Feylesof dışarı çıkıp Celâl'i durumdan haberdar eder. Sonrasında Şah Celâl merakla içeri girer ve selam verir. Redd-i selamdan sonra pîrin "Berü gel ey Celâl ve halvetüme dâhil ol ey civân-ı şâhib-kemâl" (TN, vr.: 219b) sözlerini duyan Celâl, daha tanışmadan ismini ondan duyunca sırta vakıf olur. Dîn-perver, Şah Celâl'den beş gün boyunca huzuruna gelmesini ister ve bu sayede onu ilim ve marifet yolunda bilgilendireceğini söyler. Başına gelen bu vakayı Cemâl-perî'ye nakleden Celâl, beş gün boyunca pîrin sohbetine dâhil olur. Mesnevinin başından sonuna dek gelişen olayları Dîn-perver tek tek Celâl'e izhar ve izah eder. Bu sohbetlerde, Celâl başına gelen olayların her birinin bir hikmeti olduğunu, karşısına çıkan her belanın aslında nefsinin ona kurduğu tuzaklar olduğunu, şeytanın türlü

vesveselerle onu yoldan çıkarmaya çalıştığını idrak eder. Beş günün sonunda Dîn-perver bir anda gayba karışır ve Şah Celâl kalbi genişlemiş ve ruhu ferah bulmuş bir şekilde Cemâl’in yanına varır.

Mesnevinin sonlarına doğru Celâl ve Cemâl Şah Lehrâs’ın huzuruna varırlar. Oğlunun bunca sıkıntı ve eziyetin üstesinden gelmesinden, cinler ve devler ile mücadelesinden haberdar olan Lehrâs Şah onunla iftihar eder. Çok geçmeden de ülke idaresini oğluna teslim edip kendisi ibadet ve taat için uzlete çekilir. Celâl ve Cemâl birlikte hem Şehr-i Ferd’i idare eder hem de istedikleri zaman milket-i Kaf’a giderler. Bu ahval bir süre böyle devam eder ve hikâye Şah Celâl’in ölümüyle hitama erer.

4.4. *Tercüme-i Celâl ü Cemâl’in Bölümleri*

Manzum ve mensur karışık olarak yazılmış *Tercüme-i Celâl ü Cemâl* toplam 126 bölümden oluşmuştur. Ancak sebab-i telif ve hatime gibi bölümler çıkarıldığında, hikâyenin anlatıldığı esas bölümün 122 başlıktan oluştuğu söylenebilir.¹² Eserin bölüm başlıklarının buraya aktarılması faydalı olacaktır:

1. “Hüve’l-Feyyâzü’l-Cevâdü’l-Kerîmü’l-Vehhâb” (Hamdele ve Salvele)
2. “Sebeb-i Te’lîf”
3. “İBTİDÂ-YI KİŞŞA-İ CELÂL Ü CEMÂL”
4. “Şâh Lehrâs Evvel Günde Şeh-zâde Celâl ile Kaşr-ı Lâceverdiye Gıtdügidür”
5. “Vezîr-i Dîndâr Celâl-i bâ-vaqâra Nuşh u Pende âgâz itdügidür”
6. “Vezîr-i Dîndâr Kendü Güftârına Muvâfîk Bir Hikâyet Getürdügüdür”
7. “Şâh-ı Lehrâs İkinci Günde Celâl-i Pür-‘ izzet ü İclâl ile Kaşr-ı Âle Gıtdügidür”
8. “Vezîr-i Cihân-güster Celâl-i Mâh-peykere Naşîhat İtmesidür”
9. “Cihân-güster Pend-i Şâh-ı Tâcvere Münâsib Getürdüğü Hikâyetdür”
10. “Şâh Lehrâs Üçüncü Def’ ada Şâh-zâde Celâl ile Kaşr-ı Sefide Gıtdügidür”
11. “Vezîr-i Mihr-rây Celâl-i Bed-rây Pendine Muvâfîk Hikâyet İtdügidür”
12. “Tetimme-i Hikâyet”
13. “Şâh Lehrâs Dördüncü Gün Celâl-i Bâ-iqbâl ile Kaşr-ı Keh-rübâya Gıtdügidür”

¹² Şukûfe Kabbâdî tarafından hazırlanmış *Mesnevî-i Celâl ü Cemâl*’in tenkitli metni incelendiğinde, eserin esas gövdesini teşkil eden kısmının 113 bölümden/başlıktan ve toplamda 4735 beyitten müteşekkil olduğu görülüyor. Mesnevide “fâ’ilâtün mefâ’ilün fâ’ilün” vezni kullanılmıştır. Bilgi için bk. (Kabbâdî, 1382).

14. “Vezîr-i Fâzıl-ı Müdebbir Celâl-i Bedr-kemâle Pend ü Nuşh İtdügidür”
15. “Hikâyet-i Vezîr-i Müdebbir”
16. “Şâh Lehrâs Beşinci Gün Celâl-i Devlet-me’âl ile Kaşr-ı Sebze Gitdügidür”
17. “Vezîr-i Münhî Celâl-i pür-iqbâle Nuşh u Pend İtdügidür”
18. “Hikâyet-i Vezîr-i Münhî”
19. “Medh ü Şenâ-yı Devlet-ḥ’âhî ve Du’â-yı Pādşâh-ı ‘Adâlet-penâh itâle’llâhu te’âlâ beḳâhu ve enâ lehü külli mâ yetemennahu”
20. “Şâh Lehrâs Celâl-i Pür-İclâl için Kaşr-ı Cihân-nümâ Bünyâd İtdügidür”
21. “Cemâl-perî Celâle ‘Âşık Olduğı Hikâyetdür”
22. “Şâh Lehrâs Celâlün Hâlınden Haber-dâr Olduğıdur”
23. “Şeh-zâde Celâl Şâh Lehrâsa Derdin Söyleyüp Cemâl Talebi için Gitmege Taleb İtdügidür”
24. “Şâh Lehrâs Celâl için Sefer Yarağın İtdügidür”
25. “Vezîr-i Dîn-dârün Oğlı İhtiyâr Celâle Vezîr ü Muşâhib Olup Bile Gitdügidür”
26. “Celâl-i Pür-iclâl Yolda Şikâr İdüp ve Bir Âhü-yı Şad -reng Ardınca Gidüp Leşkerinden Cüdâ Olduğıdur”
27. “Şâh Celâl Ğazeng Hişârına İrişüp Ğazeng Dağı Celâl ‘Askerin Gördügidür”
28. “Hikâyet-i Feylesof-ı ‘Ayyâr”
29. “Cemâl-perî-zâd Bir Pîr-i Nâ-murâd Şüretinde Feylesofa Görinüp Kal’anuñ Hâlınden Haber Virdügidür”
30. “Cemâl-perî Murg-ı Ateş-bârı Päreledügidür”
31. “Hikâyet-i Küşenc-i Zengî”
32. “Celâl-i Nâm-dâr Ol İki Yâr-i Vefâ-dâr ile Beyâbâna Düşüp Gitdügidür”
33. “Şâh Celâl Şehr-i Sefîde Geldükleridür”
34. “Ol Dört Levḥden Levḥ-i Evvelde Olan Kelimâtı Oğduğıdur”
35. “İkinci Levḥde Mektûb Olan Ma’ânî Nazar Eyledügidür”
36. “Üçüncü Levḥe Nazar İdüp Üzerinde Olan Ma’ânî Gördügidür”
37. “Şâh Celâl Hazret-i Ğâḍîu’l-ḥâcâta ‘Arz-ı Hâl ve Cemâl-i bâ-kemâl Kendüye Mektûb İrsâl İtdügidür”

38. “Şâh Celâl Bir Güلزâre İrişüp ü Cemâl-perî Kûmri Şüretinde Görinüp Söyleşdügidür”
39. “Şâh Celâl Kûmriya Cevâb Virdügidür”
40. “Celâl-i Nâ-murâd Diraht-ı Şimşâda İrişüp Cemâl-perî Bir Tûṭî Şüretinde Görindügidür”
41. “Şâh Celâl Tûṭiye Cevâb Virdügidür”
42. “Şâh Celâl Bir Diraht-ı Şandala Gelüp ve Cemâl Bir Tāvus-ı Zibâ Şekli-ne Girüp Söyleşdügidür”
43. “Şâh Celâl Tāvusa Cevâb Virdügidür”
44. “Şeh-zâde Celâl Bir Bâğ-ı Latîfe Daḥı Yitişüp ve Bir Çenâr-ı Sâye-dâr Üzerinde Cemâl Bir Hümâ Şüretine Girüp Söyleşdügidür”
45. “Celâl Hümâ-yı Ferḥunde-fâle Cevâb Virdügidür”
46. “Şâh Celâl Bir Büstâna Daḥı İrişüp Cemâl-perî Bir Bülbül Şüretinde Zâhir Olup Söyleşdügidür”
47. “Şâh Celâl Bülbüle Ḥiṭâb ve Kelimâtına Cevâb İdügidür”
48. “Şâh-ı Yârün Taleb-i Şâḳiden Bâde vü Câm Eyledügidür”
49. “Şâh Berr ü Beyâbâna Düşüp Kûh-ı Sefid ü Qal’a-i Siyâha İrdügi ve Yemene-i Cādūya Mübtelâ Olduḡudur”
50. “Cemâl-perî Yemene-i Cādūnuñ Kaşrı Üzre Gelüp ve Şâh Celâle Ḥ’âb İçinde Görinüp Ḥalâşına ‘ İlâc Didügidür”
51. “Şâh Celâl Gülzâr-ı Sîm-dîvâre İrişüp Perî-i Dil-fürüzuñ Bendine Giriftâr [Olduḡudur]”
52. “Şâh Maḥbûs Olup ‘ İnâyet-i Haḳla Yine Ḥalâş Olduḡudur”
53. “Dil-fürüz-perî Celâlûñ Ḥalâş Olduḡundan Ḥaber-dâr Olup Talebi İçün Dîvler ‘ Askerin Gönderdügidür”
54. “Gül-i Surḥ Celâl ile Münâzara vü Mûḳâleme vü Muḥâvere Eyledügidür”
55. “Celâlûñ Kelâm-ı Güle Cevâb Virdügidür”
56. “Nergis Şâh Celâl ile Muḥâvere İtdügidür”
57. “Şâh Nergise Cevâb Virdügidür”
58. “Lâle Şâh Celâle Ḥiṭâb İtdügidür”
59. “Şâh Celâl Lâle-i Âle Cevâb Virdügidür”

60. “Benefşe Şāh Celāl ile Münāzara İtdügidür”
61. “Celāl Benefşeye Cevāb Virdügidür”
62. “Sūsen-i Deh-zebān Şāha İ’ tirāz u Hasb-ı Hālin Beyān Eyledügidür”
63. “Şāh Celāl Sūseni Cevāb ile Lāl Eyledügidür”
64. “Şāh Celāl Ol Būstāndan Bir Şanem-i Zebercede Tūş Olup Münāzara Eyledügidür”
65. “Şāh Celālūñ Şanem-i Zebercede Cevāb Virdügidür”
66. “Şāh Celāl Gūl-i Beyābāna İrişdügi ve Gūl Kendüyi Şāh Lehrās Şüretinde Gösterdügidür”
67. “Cemāl-perī Şāh Celāle ‘ İnāyet İdüp Şağāl-gülūñ Def’ i İçün Nāme Virdügidür”
68. “Celāl Zerrīn-Taht Maḳām-ı Ferruḡ-bahta İrişüp Mülākāt İtdügidür”
69. “Meclisden Bir Perī Bāl u Per Urup ve Celāl Ferruḡ-baht Şoḡbetinde İdügin Cemāle Ḥaber Virüp [33]Cemāl Çengī Şüretinde Kendüyi Ol Meclise İdhāl Eyledügidür”
70. “Şāh Celāl Cemāl-i Çengī-mişāle Cevāb Virdügidür”
71. “Şāh Celāl Ferruḡ-bahtdan İcāzet Ṭaleb İdüp İḡtiyār vezir Dīv-i Heft-ser Vaz’ ın İştirmek ile Celālden [26]Ayrılıp Ferruḡ-baht Yanında Ḳaldügidür”
72. “Celāl Şemṭāl-i Heft-ser Ḳal’ asına Yitişüp Ceng Eyledügidür”
73. “Şāh Celāl Bir Ḳubbe-i ‘ Āliye İrişüp Anda Bir Murḡ Gördügidür ki Ağzından Sīm-āb-ı Jive Dökülüp İncü Olur idi”
74. “Sāḳī Meclis-i Tevfiḳden Ṭaleb-i Bāde vü Cām ve Muṭrıb Rāh-ı Tahḳiḳden İstid’ ā’-i Du’ ā’-i Devlet-i Pādşāh-ı İslām Oldügidür”
75. “Şāh Celāl Dört Ḳıṭ’ a Ṭağa İrişdügidür ki Anlaruñ Biri Demürden ve Biri Baḳırdan ve Birisi Tūtyādan ve Birisi Daḡı Tucdan Olup Her Birinüñ Ḳullesinde Tekellüm İder Birer Ādem Kellesi Gördügidür”
76. “Celāl-i bā-iclāl Şol Dört Dırahta Yitişdügidür ki Yaprakları Ḳalkān Gibi ve Yimişleri Altun Şurāḫī Şeklinde Pür-şarāb Olup Her Birinüñ Üzerinde Ḳudret ile Cemāl İsmi Yazılmış idi”
77. “Cemāl Ārzū-yı Celāl ile Ḳulle-i Ḳāfdan Pervāz İdüp Celāli Ol Dırahtlaruñ Altında Bulduḡı ve Üç Nefer Muşāḫibi ile Be-her Murḡ Şüretine Girüp Ḥikāyet Eyledükleridür”

78. “Hikāyet-i Baṭṭ u Bāz”
79. “Hikāyet-i Kebk ü ‘Ankā”
80. “Hikāyet-i Hüdhüd ü Mār”
81. “Hikāyet-i Kebüter bā-Kebüter-i Hāneg”
82. “Şāh Celāl Ol Çār Murğa Cevāb Virdügi ve Hālete Münāsib Hikāyet İdivirdügidür”
83. “Hikāyet-i Tālib-i Müflis”
84. “Şāh Celālün Kūbbe-i Devvāre İrdügi ve Anda Niçe ‘Acā’ib Gördügidür”
85. “Hikāyet-i Hāzret-i ‘Ömer Raḍiyallāhu ‘anh”
86. “Hikāyet-i Günbed-i Devvār”
87. “Şāh Celāl Ravzatü’l-Murād nām Kaşra Gelüp ve Anda Vā’ız-i Hābibi Diñleyüp ‘Acā’ib Gördügidür”
88. “Hābīb-i Pür-nik Minber Üzre Çıkup Va’z Eyledügi ve Cemāl-i bā-kemāl Celāle ‘Arz-ı Dīdār İtdügidür”
89. “Celāl Zībağ Deryāsına İrişüp Andan Āteşler Çıkduğın Gördügi ve Cemāl Kemāl-i ‘İnāyetinden Kendüye Sefine Gönderdügidür”
90. “Şāh Celāl ‘İnāyet-i Cemāl ve İmdād-ı Perī-i Dil-şād ile Baħr-i Zībağdan Geçdügidür”
91. “Şāh Celāl Deryā İçinde Pülāddan Bir Tağa İrişüp Depesinde Şırçadan Bir Kūbbe Gördügidür”
92. “Hiṭāb-ı Sākī Çün Māh ve Vaşf-ı Meclis-i Pādşāh-ı Cem-cāhdur”
93. “Celāl-i Sa’ādet-me’āl Kaşr-ı Cemāle İrişüp Cemāl-i bā-Kemāl Dil-şād-peri[y]i Tūṭi Şüretinde Celāle Gönderdügidür”
94. “Dil-şād Şāh Celālün Aħvāl-i Pür-melālin Cemāle ‘Arz Eyledügi Ol Daħı Bir Tūṭi Şüretinde Anı Celālün Huzūrına Gönderüp Söyleşdügidür”
95. “Celāl Cemāle Nāme Tahṛir İtdügidür”
96. “Hikāyet-i Dervīş-i bī-Nišan ve Duħter-i Şāh Kābil-i ‘Azīmü’ş-şān”
97. “Cemāl Kālem-i Gevher-bārı ile Celāle Cevāb Tahṛir İtdügidür”
98. “Hikāyet-i Mūş u Lü’lü”
99. “Hiṭāb-ı Muṭrib u Sākī ve Du‘ā’-i Devlet-i Zıll-ı Hāllākī”

100. “Cemāl-i bā-Kemāl Dāyesi Ferruḥ-baḥt ve Anuñ Duḡteri Dil-şād Şefā’ ati ile Celāle Raḥm İdüp Hücre-i Tefīke Gönderdügidür”
101. “Şāh Nīgū-rāy Nāy-ı Hüb-şadāya Hiṭāb İtdügidür”
102. “Nāy-ı Bezm-ārā Şāha Cevāb Virdügidür”
103. “Şāh Celāl Dā’ireye Hiṭāb İtdügidür”
104. “Deffūñ Celāle Cevāb Virdügidür”
105. “Cemālūñ ‘ Amme-zādesi ve ‘ Āşık-ı Üftādesi Olan PİR-efken Nām Perinūñ Anası Menşüre Ḥāl-i Celālden Ḥaber-dār Olduğı ve Tafşil-i Ahvālī PİR-efkene İhbār Eyledügidür”
106. “Menşüre Oğı PİR-efkene Nāme Yazduğı ve PİR-efken Hışm u Ğazab ile Māderi Ḥuzūrına Geldügidür”
107. “Meymūn-peri Şāh Celālī Gülşen-i Ḥālden Ḳapup Boynı Bağılu PİR-efken Ḥuzūrına Getürdügidür”
108. “Cemāl Ahvāl-i Celālden Ḥaber-dār Olduğı ve Ṭalebi İçün Kimse Gönderüp Getürdügidür”
109. “PİR-efken Kūh-ı Billūra Varup Celālī Mağārada Bulamadügidür”
110. “Cemāl Cezīre-i Ḥālden ‘ Asker Gönderüp PİR-efken Firār İtdügi ve Anası Menşüre Giriftār Olup Helāk Olduğıdur”
111. “PİR-efken Ḳaçup Cemāl-perinūn Pederi Mihr-ārā Yanına Varduğı ve Menşürenūñ Helāk Olduğından Ḥaber Virdügidür”
112. “Cemāl Celālī Ḳal’ a-i Ḳıtmāra Gönderdügi ve Ḳıtmār Celāl Elinde Giriftār u Helāk Olduğıdur”
113. “Murğ-ı Sa’ ādet Celālūñ Başına Ḳonduğı ve Cemāl İçün Ḥuṭbe-i Nikāḥ Oğunduğıdur”
114. “Şu’ arā-yı Periden Cemālī-nām Şā’ ir Gelüp Celāle Ḳaşıde Getürdügidür”
115. “Ḳaşıde-i Şā’ ir Cemālī”
116. “Şāh Celāl Māh Cemālī Ḳucağına Alduğıdur”
117. “Şāh Celāl Devlet-i Vişālden Şoñra Pederi Şāh Lehrās Cānibine Gitmelerin İltimās Eyledügidür”
118. “Şāh Celāl Kūh-ı ‘ İrfāna ve Anda Mağāra-i Sırra İrişüp Anda Veliyy-i Dīn-pervere Buluşduğıdur”

119. “Şâh Celâl İkinci Günde Ğâr-ı Sırra Varup Dîn-perver ile Şoğbet İtdü-
gidür”
120. “Şâh Celâl Üçinci Gün Ol Pîr-i Râh-nümün Şoğbetine Vardugıdır”
121. “Şâh Celâl Dördüncü Gün Yine Ğâr-ı Sırda Ğazret-i Pîre Vardugıdır”
122. “Şâh Celâl Beşinci Gün Ğâr-ı Sırra Varup Dîn-perver Aña Râh-ı TaĖķiki
Gösterdügidür”
123. “Şâh Celâl Kûh-ı ‘İrfandan Feylesof-ı ‘Ayyârı Müjde-i Kıdüm ile Şâh
Lehrâsa Gönderdügidür”
124. “Celâl-i bâ-iclâl Vefât İtdügi ve Cinn ü Perî Anuñçün Mâtem Tıtdugıdır”
125. “Ėatm-i Kitâb Olınuş Cenâb-ı Rabbü'l-erbâba Şükr ü Şenâ ve Ğazret-i
Pâdşâh-ı Kâm-yâba Neşr ü Nażm ile MedĖ ü Du‘â Olınuşugıdır”
126. “Nażm-ı der Ėatm-i Kitâb ve MedĖ-i Pâdşâh-ı Kâm-yâb”

SONUÇ

Bu makalede, daha çok *Zübdetü't-Tevârih*'in müellifi olarak tanınan ancak Türk edebiyatında adı pek fazla duyulmamış olan Mustafa Sâfi ve onun üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamış olan eseri *Tercüme-i Celâl ü Cemâl* tanıtılmıştır. Sâfi'nin Sultan Ahmed'in imamlığına getirilmesine vesile olan *Celâl ve Cemâl* tercümesinin tam metni tarafımızca okunmuştur. Eser hakkında okuyucuların malumat sahibi olabilmeleri için metnin özeti ve bölüm başlıkları makale içerisinde sunulmuştur. 17. yüzyılın başlarında kaleme alınmış olan *Tercüme-i Celâl ü Cemâl*, şekil ve muhteva özellikleri açısından incelenmiş ve Farsça asıl metne göre şekil bakımından birtakım farklılıklar tespit edilmiştir. Bunlar arasında en dikkat çekicisi ise asıl metnin manzum, tercümenin manzum ve mensur karışık olmasıdır. Muhteva açısından bakılacak olursa farklılıktan ziyade benzerliklerden söz edilebilir. Tercüme metninde, mütercimın olay akışına, bölüm başlıklarına, kahraman isimlerine sadık kaldığı görülmüştür. Türkiye kütüphanelerinde tespit edilen altı *Tercüme-i Celâl ü Cemâl* nüshası ve Uppsala Üniversitesi'nden temin edilen Farsça asıl nüsha (*Cemâl ü Celâl*) incelendiğinde, asıl eserin müellifinin adının yanlış zikredildiği ve kataloglara da bunun aynıyle intikal ettirildiği görülmüştür. İran'da yayınlanan birkaç makale ve *Mesnevî-i Cemâl ü Cemâl*'in tenkitli metninin "Giriş" kısmındaki inceleme yazısıyla bu yanlışlık ortadan kaldırılmıştır. Türkiye kütüphanelerindeki katalog kayıtlarının bu vesile ile düzeltilmesi, makalenin en önemli katkılarından biri olacaktır. Sonuç olarak; Türk edebiyatı ve İran edebiyatı arasındaki etkileşimin somut bir örneği olan *Tercüme-i Celâl ü Cemâl*, özelde eski ve mukayeseli edebiyat, genelde ise tüm edebiyat araştırmacıları için önemli bir kaynak olacaktır.

KAYNAKLAR

- Atâyî, Nev'îzâde (2017). *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fi Tekmiletî's-Şakâ'ik*, Haz. Suat Donuk, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Babinger, Franz (1992). *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev. Coşkun Üçok, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Bursalı Mehmet Tahir (1975). *Osmanlı Müellifleri III*, İstanbul: Meral Yayınları.
- Çuhadar, İbrahim Hakkı (2003a). *Mustafa Sâfi'nin Zübdetü't-Tevârih'i I*, Ankara: TTK Yayınları.
- _____ (2003b). *Mustafa Sâfi'nin Zübdetü't-Tevârih'i II*, Ankara: TTK Yayınları.
- Devletşah (1977). *Tezkire-i Devletşah*, Çev.: Necati Lugal, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Gökyay, Orhan Şaik (1984). "Zübdetü't-Tevârih", *Tarih ve Toplum* 9, s.66-71.
- İnal, İbrahim Hakkı (1993). "Mustafa Sâfi ve Vesiletü'l-Vusul ilâ Muhabbeti'r-Resul", Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE.
- Kabbâdî, Şukûfe (1382). *Mesnevî-i Cemâl ü Celâl*, Tahran: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî.
- Kütükoğlu, Bekir (1994). *Vekayi'nüvis-Makaleler*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- _____ (2008). "Sâfi Mustafa Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.35, s.471-472.
- Mustafa Sâfi (1609). "Terceme-i Celâl ü Cemâl", Yazma, Topkapı Sarayı Yazma Eserler Kütüphanesi, Revan Bölümü, No:1304.
- Mustafa Sâfi (t.y.). "Kitâbü'l-İsti'âb fi Ma'rifeti'l-Ashâb Tercümesi", Yazma, Nuruosmaniye Kütüphanesi, No:723.
- Purcevadî, Nasrullah (1383). "Mesnevî-i Cemâl ü Celâl ve Serâyende-i Ân", *Nakd u Berresî* 24, s.81-91.
- Sak, Vesile Albayrak (2012). "Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği ve Bu Geleneğe Mantıku't-Tayr Tercümeleleri", *Turkish Studies* 7/4, s.655-669.

- Sucu, Nilgün (2006). “Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 19, s.125-148.
- Süreyya, Mehmed (1996). *Sicill-i Osmanî IV*, Haz. Nuri Bayraktar ve Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Yazar, Sadık (2011). “Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği”, Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE.
- Zulfikârî, Hasan (1385). “Te’emmülî der-Mesnevî-i Cemâl ü Celâl”, *Mecelle-i ‘Ulûm-i İctimâf ve İnsânî-i Dânişgâh-ı Şîrâz* 23/3, s.101-116.